

Türkçe Fiil Çekiminde Çokluk Birinci Şahıs İşaretleyen {-k} Biçim Birimine Dair

About the Morphem {-k} Marking First-person Plural in Turkish Conjugation

Kubilay FENER

Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye

ÖZ

Türkçe dil bilgisi unsurlarına yönelik kapsamlı ve derinlemesine çalışmalar yapılmasına karşın kimi biçimlerin köken bakımından günümüzde hâlâ çözüme kavuşturulmadığı görülmektedir. Bunlardan birisi de Türkçe fiil çekiminde ortaya çıkan ve çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} biçim birimidir. Standart Türkçede, bilinen geçmiş zaman ve dilek-şart kipinin çokluk birinci şahsında tanıklanan ilgili ekin ortaya çıkışına yönelik birbirinden farklı görüşler ortaya konmuştur. Konuya dair literatür incelendiğinde, çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} biçiminin {-Dik} sıfat-fiil ekine örnekseme yoluyla oluştuğu düşüncesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak bu düşünce, kendi içinde çözülmesi gereken önemli problemleri barındırdığından konunun çözümüne tam anlamıyla ışık tutmamaktadır. Öte yandan daha az savunucusu olmakla birlikte konuya ilişkin öne sürülen bir diğer görüş ise {-k} ekinin organ adlarında yaşayan arkaik bir çokluk ekinden geldiğidir. Buna karşın organ adlarının kökenleri henüz tam anlamıyla aydınlatılmadığından, bunlarda bulunan {+k} biçiminin kesin bir şekilde çokluk bildirdiğini ileri sürmek zordur. Ayrıca Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde hiçbir şekilde karşımıza çıkmayan bu ekin Harezmi Türkçesinden itibaren çokluk işaretlemeye başlaması, konunun tarihi açıklamasını karmaşık hâle getirmektedir. Belirtilen duruma istinaden bu çalışmada, art zamanlı bakış açısıyla ilgili şeklin Eski Türkçede “boy, kabile” anlamında kullanılan ‘ok’ sözcüğünden türemiş olabileceği görüşü savunulacaktır. İncelemede, elde edilen bulgular esasına alana katkı sağlamak, fiil çekiminin karmaşık konularından birisini yeniden araştırmacıların dikkatine sunmak ve konuya ilişkin kendi görüşlerimizi ifade etmek amaçlanmaktadır. Çalışmada giriş kısmının ardından, Türkçede çokluk bildirme işlevini yitirmiş olan arkaik çokluk ekleri ele alınacak, devamında {-k} ekinin tarihsel gelişimi üzerinde kısaca durulacaktır. Daha sonra ilgili eke ilişkin belirtilen görüşler kendi içinde değerlendirmeye tabi tutulacak, hipotez bölümünde ise görüş ve düşüncelerimiz ifade edildikten sonra sonuç kısmında elde edilen bulgular, araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fiil Çekimi, Çokluk Birinci Şahıs Eki {-K}, {-Dik} Sıfat-Fiil Eki, Örnekseme, Ok ‘Boy, Kabile’

ABSTRACT

Despite comprehensive and in-depth studies on morphemes of Turkish grammar, it's observed that the etymologies of certain morphemes remain unresolved to this day. One such example is the {-k} form unit that appears in Turkish verb conjugation and indicates the first person plural. Different views have been put forward regarding the emergence of the relevant suffix observed in the first person plural of the past tense and the conditional mood in Modern Turkish. A review of the literature on the subject reveals that the idea that the {-k} form, which indicates the first person plural, was formed by analogy with the {-Dik} participle suffix, has come to the fore. However, this view does not fully shed light on the issue, as it contains important problems that need to be resolved. Again, another view on the subject, albeit less widely held, is that the suffix {-k} derives from an archaic plural suffix found in organ names. However, since the etymologies of organ names have not yet been fully elucidated, it is difficult to assert with certainty that the {+k} form found in them indicates plurality. In light of this situation, this study will argue that the form in question may have been derived from the Old Turkish word ok, meaning “tribe” or “clan”, with a retrospective perspective. The study aims to contribute to the field based on the findings obtained, to bring one of the complex issues of verb conjugation back to the attention of researchers, and to express our own views on the subject. Following the introduction, the study will examine archaic plural suffixes that have lost their plural function in Turkish, and then briefly discuss the historical development of the {-k} suffix. Consequently, the views expressed regarding the relevant suffix will be evaluated in their own right.

Keywords: Conjugation, First-Person Plural {-K} Suffix, {-Dik} Participle Suffix, Analogy, Ok ‘Tribe, Clan’

Sorumlu yazar: Kubilay FENER

Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye

E-mail: kubilay.fener53@gmail.com

ROR ID: ror.org/00dzfx204

Geliş Tarihi(Received): 23.09.2025 **Kabul Tarihi(Accepted):** 13.01.2026 **Yayın Tarihi(Published):** 25.06.2026

Atıf bilgisi:

Fener, K. (2026). Türkçe Fiil Çekiminde Çokluk Birinci Şahıs İşaretleyen {-k} Biçim Birimine Dair. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 66(1), 43-56. DOI: 10.33171/dtcfdergisi.1789576

Dergimizde Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası (CC-BY) lisansı kullanılmaktadır.

This journal is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Giriş

Türkçe fiil morfolojisi, birçok fiil kategorisini kapsamasının yanı sıra ileri düzeyde bitişken şekillerin potansiyel olarak mümkün olması ve konuşma zincirinde bir hayli karmaşık biçimlerin bulunması bakımından çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Nitekim ileri derecede bitişken olduğu kabul edilen Türkçede, fiil köklerine oldukça karmaşık bir morphem kompleksi gelmektedir. Fiil morfolojisinde tanıklanan bu çok sayıdaki bağımlı biçim kategorisini şu şekilde sıralamak mümkündür: kılınış, çatı (ettirgen, edilgen, meçhul ve diğer çatılar), yeterlik, olumsuzluk, aspekt, kip, zaman, soru, özne temsilcisi (şahıs, sayı) vb. (Johanson, 2018, s. 38; 86). Belirtilen duruma istinaden Türkçedeki fiil kategorileri üzerine kapsamlı çalışmalar yapmak, dil bilgisel yapıları daha derinlemesine anlamak açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Fiil çekimi; fiil kökü ve gövdesinin zaman, kişi, sayı, kip vb. belirterek büründüğü farklı şekillerin tümü olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 2002, s. 97; İmer, Kocaman vd., 2011, s. 126). Ergin'e göre fiil çekimi, anlamlı ancak tek başına kullanılamayan fiil kök veya gövdelerinin, kullanılabilir hale gelmeleri için karşıladıkları hareketleri nesneye bağlayan şekillere girmesidir (2013, s. 281). Öte yandan Korkmaz, ilgili olguyu cümlede yüklem görevinde bulunan fiil veya ad soylu kelimelerin zaman, şahıs, teklik ve çokluk kavramı veren eklerle girdiği şekil olarak tanımlamıştır (2017a, s. 134; ayr. bk. Delice 2023, s. 651). Türkçe fiil çekiminde, çekimin vazgeçilmez unsurlarından olan şahıs ekleri, özne temsilcisi olarak yüklem bildirdiği hareketi yapan kişiyi temsil etmektedir.

Türkçe fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, dil bilgisi çalışmalarında emir ve istek kipleri üzerine gelen kişi eklerinin ayrılıp ayrılmamasına göre üç veya dört grupta sınıflandırılmaktadır: I. Zamir kökenli şahıs ekleri, II. İyelik kökenli şahıs ekleri, III. Emir kökenli şahıs ekleri ve IV. İstek kökenli şahıs ekleri (Yavuzarslan, 2011, s. 1945). Bununla birlikte Modern Türkçede, iyelik kökenli olduğu belirtilen bilinen geçmiş zaman ve dilek-şart kipinin çokluk birinci şahıs eki, iyelik ekindeki {+mlz} değil; aksine {-k} biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çokluk birinci şahıs çekimindeki bu biçimin nedeni, henüz kesin bir şekilde aydınlatılamadığından alan yazında cevaplanması gereken sorular arasında yer almaktadır. Dolayısıyla anılan ekin, dilin evrimsel sürecinde nasıl bir rol oynadığı ve hangi dilsel değişimlere bağlı olarak ortaya çıktığı, dil bilimsel araştırmalar için önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Türkçe fiil çekimi, dil ilişkileri bağlamında dikkat çekici bir dayanıklılığa sahip olmasına karşın bilhassa çokluk çekiminde kimi düzensizlikler ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi, çokluk birinci şahıs eki {-k} şeklinde görülürken, çokluk ikinci şahıs ekinde arkaik olarak çokluk bildiren {-z} biçimi görülmekte, çokluk üçüncü şahısta ise {-lar} şekli karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu duruma dayalı olarak çalışmanın temel amacı, art zamanlı yaklaşımla dilek-şart ve bilinen geçmiş zaman çekiminde {-mlz} şeklinde olması gereken çekim şeklinin hangi duruma istinaden {-k} şekline dönüştüğünün cevabını bulmaktır. Bu incelemenin bir diğer amacı, iki biçim arasındaki çatışmaya ışık tutmak ve günümüze kadar kesin bir şekilde açıklığa kavuşturulamayan bu meseleye farklı bir bakış açısı sunarak bilim dünyasının dikkatini yeniden ilgili konu üzerine çekmektir. Bu bağlamda çalışma, söz konusu dil yapılarına ilişkin verilerle Türkçedeki biçim-anlam ilişkisini daha ayrıntılı biçimde ortaya koyarak dilin yapısal analizlerine doğrudan katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. TARİHİ GELİŞİM AÇISINDAN TÜRKÇEDE ARKAİK ÇOKLUK EKLERİ

Dil bilimi açısından çokluk terimi, sayıca birden fazla olan şeyi göstermek için kullanılmaktadır. Çokluk kategorisi, ifadeyi şekillendirmede kilit bir rol oynadığından dil bilgisi yapıları içinde önemli bir yere sahiptir. Belirtilen duruma istinaden gerek Türkçe gerek tarihî Türk dilleri gerekse de Türk dilinin değışkelerine yönelik dil bilgisi çalışmalarında, en çok dikkat çeken ve derinlemesine incelenen çalışmaların başında çokluk ekleri ve çokluk kategorisi gelmektedir (Hazar, 2003, s. 131-141; Kerimoğlu, 2008, s. 140-155; Ata, 2009, s. 89-99; İlhan 2009; 2017, s. 155-168; Alkaya, 2010, s. 31-37; Başdaş, 2012, s. 289-293; Ödemiş, 2017, s. 1443-1457; Janhunen, 2018, s. 485-495; Dinler, 2020, s. 179-196; Yalçın, 2021, s. 1-12). İlgili kategori, dilin yapı ve fonksiyonel özelliklerinden birisi olarak dildeki nesneler, kavramlar veya varlıkların sayısal durumunu belirtmektedir. Türkçenin tarihî gelişimi esasında isimlerin çokluk kategorisini üç grupta ele almak mümkündür: I. Ekler yoluyla çokluk oluşturma. II. Semantik yolla çokluk oluşturma. III. Söz dizimsel yolla çokluk oluşturma (Alyılmaz, 2017, s. 95-96). Çalışmamızın konusunu meydana getiren ekler yoluyla çokluk oluşturma, kelime tabanlarına çokluk ekinin eklenmesiyle yapılmaktadır.

Türk dilinin tarihî dönemleri ile günümüzde yaygın biçimde kullanılan çokluk ekinin, Çuvaşça müstesna, fonolojik varyantları {+TAr}, {+TOr}, {+LOr}, {+nAr}, {+nOr}, {+zAr} biçimleridir. Poppe, Moğolca ve Tunguzca gibi Altay dillerinden bazılarında çokluk ekinin nispeten fazla olduğu, buna karşın Türk dillerinde ise sınırlı sayıda bulunduğunu ifade etmiştir (2008, s. 93). Araştırmacı böyle düşünse de Türkçenin en eski yazılı metinlerinden itibaren, kök veya gövdeyle kaynaşarak artık bağımsız bir çokluk eki şeklinde algılanamayan bazı çokluk işlevli eklerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Türkçedeki çokluk eklerinin izleri geçmişte birden fazla çokluk ekinin kullanıldığını göstermektedir. Söz gelimi Tekin, Eski Türkçedeki çokluk eklerini şu şekilde sıralamıştır: {+lAr}, {+gUn}, {+An}, {+(X)t} ve belki {+s} (2016, s. 96-97; krş. Gabain, 1995, s. 62). Alkaya ve Yalçın, yaptıkları literatür incelemesi sonucunda {+lAr} eki dışında çokluk bildiren ancak zamanla donmuş, kaynaşmış veya aktif çokluk işlevini yitirmiş olan biçimleri şu şekilde sıralamıştır: {+An}, {+Ar}/{+(\$)Ar}, {+GIl}, {+GUn}, {+XK}, {+lA}, {+s}, {+ş}, {+XT}, {+Xz} (2022, s. 20). Alyılmaz ise Türkçenin tarihî sürecinde çokluk oluşturmada kullanılan ekleri şu şekilde ortaya koymuştur: {+An}, {+Ar}, {+(\$)Ar}, {+GIl}, {+GUn}, {+°K}, {+lAr}, {+°s}, {+°ş}, {+°T}, {+°z} (2017, s. 94-95). Konuya yönelik belirtilen son iki çalışmada, incelememizin konusunu oluşturan {-k} biçiminin çokluk bildirdiği ifade edilmektedir.

Türk dilinin tarihî dönemlerinde bu denli çokluk eki tanımlanmasına karşın bunların cümleye kattığı semantik içerikleri belirlemek, elimizdeki yazılı belgeler doğrultusunda oldukça zordur. Nitekim günümüz itibarıyla Türk dilinin tarihî sürecinde tanıklanan çokluk eklerinin önemli bir bölümü, çokluk bildirme işlevini yitirmesinin yanı sıra sözcüklerin kök ve gövdeleriyle kaynaşmıştır. Öte yandan yukarıda belirtilen çokluk ekleri, ilk bakışta benzer işlevlerde kullanılıyor gibi görünmesine karşın her biri içerik bakımından nüanslara sahiptir. Nitekim dilde tamamen aynı işlevi karşılayan iki biçimden söz etmek, dil bilimsel bakımdan uygun değildir. Söz gelimi, çokluk eki nicelik açısından birden fazla varlığı dile getirmek için kullanılmasına karşın nüans bakımından abartma, saygı, benzerlik, düzey, çift, grup, genelleme, topluluk ve aile gibi çeşitli çoklukları bildirme işlevlerine de sahiptir.

{+lAr} eki, Eski Türkçede yegâne çokluk eki olmamasına karşın, geniş çapta yaygınlaşması ve nihai olarak genelleşmesiyle diğer biçimlerin çokluk bildirme gücü giderek kaybolmuştur. *Oğul-an* ve *er-en* biçimlerinde görüldüğü üzere, bu tür çokluklar artık genelleşen {+lAr} eki ile genişletilmiştir. Bu nedenle, günümüzde diğer çokluk eklerinin kullanım dışı kalması sonucunda, sadece {+lAr} biçim birimi çokluk anlamı veren üretken bir ek olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, Orhon Yazıtlarında {+lAr} ekinin kullanım sıklığının son derece düşük olması ve özellikle fiil çekimlerinde bu eke hiç rastlanmaması oldukça dikkat çekicidir (Gabain, 1979, s. 41). Grönbech, {+lAr} ekinin çeşitli kullanımlarından yola çıkarak ilgili ekin Eski Türkçede çokluk yerine beraberlik anlamı taşıdığı sonucuna varmıştır (2011, s. 50; 57). Konuya ilişkin tanıklanan görüşler doğrultusunda, Eski Türkçede standartlaşmış bir çokluk ekinden bahsetmek zor görünmektedir.

2. {-k} EKİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Diller; kültürel, sosyal, ekonomik ve teknolojik ilerlemeler ışığında devamlı bir değişim ve evrim süreci içerisinde. İlgili değişim; dilin ses yapısından, söz varlığına, dil bilgisi unsurlarından söz dizimine kadar her alanda kendisini göstermektedir. Bu doğrultuda, yeni kavram ve ifadeler dilin söz varlığına katılırken eski dil bilgisi yapıları zamanla kullanılmaz hâle gelebilmektedir. Türk dilinde zaman içinde biçimsel ve işlevsel değişim geçiren unsurlar, dil bilgiselleşme süreci kapsamında değerlendirilmektedir (bk. Demirci, 2008). Bu çerçevede şahıs ekleri, tarihî gelişimleri ve yüklemle bütünleşmeleri bakımından dil bilgiselleşmenin tipik örnekleri arasında yer almaktadır. Öte yandan şahıs eklerindeki ilk belirgin değişim izleri, özellikle Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde net bir şekilde gözlemlenebilmektedir (Eckmann, 1979, s. 212; Ercilasun, 2015, s. 399; Bulak, 2017, s. 119; 342; Akar, 2018, s. 187):

1. Bilinen geçmiş zaman çokluk birinci şahıs eki değişmiş; {-dlmlz} biçiminin yerini {-dUk} almıştır: *alduK, keldük, kördük*

2. Şart kipi, iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmeye başlamıştır: *alsam, alsan, alsa, alsak, alsanız, alsalar*.

Ata, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi* başlıklı çalışmasında bilinen geçmiş zaman çokluk birinci şahıs ekinin *Hüsrev ü Şîrîn*'de sistemli olarak -DUK olduğunu, *Kıyasu'l Enbiya*'da ise -DUK ile birlikte daha eski şekliyle -dlmlz olarak da devam ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca, *Nehcü'l Ferâdis*'de de -dlmlz şekli yaşamakta olup genelde -DUK'lu şekiller

yaygındır: *yıgladımız* (103r8) (Ata, 2002, s. 74). Eckmann ise çokluk birinci şahısta tanıklanan *-mlz* biçiminin *Kıyasu'l Enbiya*'da çok seyrek olarak geçtiğini ifade etmiştir, örn. *kıldımız* (22r:1), *keldimiz* (26r:5) (1979, s. 212). Konuya ilişkin belirtilen fiil çekimlerinde, aynı dönemde ikili şekiller veya kullanımların ön plana çıktığı görülmektedir. Yavuzarslan'a göre Harezmi-Altın Ordu sahasında kişi eklerinin günümüzdeki yazı dillerinde olduğu gibi bazı lehçelerde iyelik kökenli, bazı lehçelerde zamir kökenli, bazı lehçelerde *-alı/-elik*, bazı lehçelerde *-alı/-elin*; bazı lehçelerde *-k/-k*; bazı lehçelerde *-mız/-miz* şekillerinin oluşu, ilgili dönemde Türk boylarının Harezmi-Altın Ordu bölgesinde karıştığına işaret etmektedir (2011, s. 1958). Tarihî metinlerde görülen ikili kullanımlar, kişi eklerinin dil bilgiselleşme sürecinin henüz tamamlanmadığını ve bu sürecin bir geçiş evresinde bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda {-mlz} ve {-k} biçimleri arasındaki eşzamanlı kullanım, ekleşme sürecine özgü beklenen bir varyantlaşma ve rekabet durumu olarak değerlendirilebilir.

3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Menges, Türk dillerinin (Orta Asya, güneybatı, kuzeybatı, Sibirya) büyük bir kısmında şart kipinin çokluk birinci şahsında görülen *-mlz* ekinin yerini *-ık/-ik* biçiminin aldığını, ayrıca Çağatayca metinlerde her iki unsurun bir arada kullanıldığını belirtmiştir. Araştırmacı, bu açıklamaların ardından ilgili biçimin emir kipinde de ortaya çıktığı ve oldukça eski bir yapı olduğunu ifade ettikten sonra kökeninin belirsiz olduğunu dile getirmiştir. Tüm bunların dışında Bang'ın "Studien zur vergleichenden Grammatik der Türkischen Sprachen" adlı eserinde öne sürdüğü ekin kökenini fiil ismi *-dik* ile açıklamasını ise ikna edici bulmamıştır (2020, s. 189).

Dmitriyev, *Kumuk Dili Grameri* başlıklı çalışmasında bilinen geçmiş zaman çekimi paradigmasındaki çokluk birinci kişiyi çözümlemenin zorluğuna dikkat çekmiştir. Nitekim çekim paradigmasına göre *aldıbz* veya *geldibiz* şekilleri beklenmesine karşın *aldık* veya *geldik* biçimleri tanıklanmaktadır. Buradan *-lk* ekinin çokluk bildiren *-lz* biçimine karşılık geldiği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla *-lk* eki, çokluk bildirmede *-lar* ve *-lz* biçimlerinden sonra tanıklanan üçüncü bir diğer ektir. Bu açıklamaların ardından kimi araştırmacıların Macarcada çokluk bildiren *+k* eki (*dal* 'şarkı'; *dal-ok* 'şarkılar') ile Türk dilinde tanıklanan *-lk* biçimi arasında ilişki kurduğunu ancak Macarca bu ekin Türkçe ve özellikle de Kumukça ile ilişkisinin yeterince açıklığa kavuşturulmadığını ifade etmiştir (1940, s. 108-109). Araştırmacının açıklamalarından, Türk dilinde çokluk bildiren özel bir {-lk} biçimi olduğu anlaşılmakta ve bu biçim işlev bakımından {-lz} ile örtüşmektedir.

Kotwicz, çokluk birinci şahıs ekinde tanıklanan {-k} biçiminin emir kipi ile ilişkili eski bir çokluk eki olduğunu belirtmiştir. Konuya Altay dilleri esasında yaklaşan araştırmacı, *-k* ekinin *-ay* ve *-al* ekleriyle eşit sıklıkta kullanıldığını (*ay-ık*; *al-ık*), bununla birlikte köken bakımından ise henüz çözüme kavuşturulamadığını belirtmiştir. Nitekim ilgili ek, kendisine dayalı olması gereken zamirlerle hiçbir bağlantı veya ortak nokta taşımamaktadır (1962, s. 265-267). Araştırmacının belirttiği açıklamalardan, fiil çekiminde çokluk bildiren {-k} ekine ilişkin eski bir çokluk emir kipini varsaydığı anlaşılmaktadır.

Kononov, Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri başlıklı eserinde ikinci kategorideki şahıs eklerinin iyelik ekleri olduklarını ifade ettikten sonra çokluk birinci şahısta tanıklanan biçimin muhtemelen eski {+GUN} ekine dayandırabileceği ve bu ekin de eski Türkçedeki *kün* 'halk' sözcüğüne kadar uzanabileceğini ifade etmiştir (1956, s. 223). Öte yandan araştırmacı, bir başka çalışmasında ise {+k} ekinin işlev bakımından *yanak*, *kulak*, *ayak* ve *dudak* gibi kimi sözlerde çokluk-ikilik anlatan bir biçim birimi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla araştırmacıya göre fiil çekiminde tanıklanan {-k} eki, işlev bakımından çokluk bildiren bir ektir. Oruzbayeva, Kononov'un açıklanan bu düşüncelerine karşı çıkmış, konuya ilişkin belirtilen örneklerde (*yan-a-k*, *ay-a-k*, *bil-e-k*, *kul-a-k*) *-a* ve *-k* eklerinden ziyade *-Ak* eki bulunduğu ve bu biçimin de *du+k* ekiyle hiçbir ilgisi olmadığını ifade etmiştir (Çarıyarov'dan naklen 1969, s. 186-187). Kononov'un düşünceleri, ilgili meseleye yeni bir bakış açısı sunması ve alternatifler oluşturması bakımından değerlidir. Bununla birlikte, {+GUN} ekinin Türkçenin fonolojik işleyişi doğrultusunda {-k} şekline dönmesi mümkün değildir. Eğer mümkünse bile bu durumun somut belgelerle desteklenmemesi, araştırmacının görüşlerinin teorik kaldığına işaret etmektedir.

Şçerbak, çokluk birinci şahıs bildiren {-k} biçiminin kökenine dair meselenin hâlâ açıklığa kavuşmadığını; Bang, Dmitriyev ve Ramstedt gibi Türkologların ise somut verilerle desteklenmeyen çözümlemelerinin bu durumu daha da karmaşık hâle getirdiğini ifade etmiştir. Öte yandan araştırmacı, bazı verilere dayanarak *-pis ~ -biz ~ -mız* ekinin

-k ekinden daha eski olması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim Oğuz ve Karluk-Uygur grubu dillerde -k'nin -pıs ~ -bız ~ -mız eki tarafından sıkıştırılması, yazılı kaynakların tanıklık ettiği zaman sürecinde olmuştur (2016, s. 45). Şçerbak'ın açıklamalarından, konuya son derece ihtiyatlı yaklaştığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Serebrennikov ve Gadjeva, çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} ekinin Türk yazı dillerinin çoğunda korunduğunu belirtmiştir. Azericedeki {-h} (yazıda {-ğ}) eki söz sonundaki {-k} sesinin değişmesiyle oluşmuştur. Bu açıklamanın ardından, bazı Türk yazı dillerinde {-k} ekinin korunmamış olduğu ve analogik olarak birinci kategorinin uygun şahıs ile değiştiğini belirtmiştir: Kazakça, Altayca, Şorcada -bıs, -pıs; Tuvaca -vıs; Çuvaşçada ise -mır şeklinde analogik olarak birinci kategori, uygun şahıs eki ile değişmiştir (2018: 138). Serebrennikov ve Gadjeva'nın burada örnek olarak verdiği Kazakça biçimle tam olarak neyin kastedildiği açık değildir. Nitekim ek, Kazakça bilinen geçmiş zaman çokluk birinci şahıs çekiminde {-k/-k} şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Baskakov'un düşüncelerine göre 1. çokluk şahısta kullanılan -k ekinin ortaya çıkışında iki olasılık mümkün olabilir: I. Geçmiş zamanı anlatmak için kullanılan -dik ekinin kendisi, herhangi bir iyelik çekim eki almadan bu hizmeti yerine getirmektedir. II. -k eki, başlangıçta çoğul anlamı ifade etmek için kullanılan -lık' formunun fonetik kısalmasının bir neticesi olarak ortaya çıkmış olabilir. Bu form, şu şekilde kısalmıştır: *al-di(g')-(l)k' > aldık'* (Çarıyarov'dan naklen 1969, s. 188). Çarıyarov, Baskakov'un açıklanan düşüncelerinden birincisinin akla daha uygun geldiğini ifade etmektedir. Nitekim birinci şahsın çokluğunda tanıklanan -k biçimi, salt bilinen geçmiş zaman şekline mahsus olmayıp Türk dilinin değişkelerinde şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman gibi fiil çekimlerinde de görülmektedir (1969, s. 188). Bununla birlikte birinci görüşte belirtilen düşüncede, ilgili ekin hangi duruma istinaden çokluk birinci şahıs işaretlediği durumu araştırmacılarca açıklığa kavuşturulmamıştır.

Çağatay'a göre {-Dik} sıfat-fiil eki, bilinen geçmiş zaman ekinin çokluk birinci şahsını teşkil etmektedir (1948, s. 526). Mansuroğlu da {-Dik} ekinin çekimli fiil olarak yalnızca geçmiş zaman birinci çokluk kişide tanıklandığını ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle isim-fiil ekinin çekimli bir fiil olarak kullanıldığını belirtmiştir (1960, s. 20). Eraslan, Çağatay ve Mansuroğlu'nun konuya yönelik görüşlerine çeşitli gerekçelerle itiraz etmiştir; çünkü -duk/-dük, -tuk/-tük isim-fiil ekinin olduğu gibi geçmiş zaman fiil çekiminin çokluk birinci şahsını kurmasına ihtiyaç yoktur. Ayrıca çekimi kuran -di/-di, -tı/-ti şekil ve zaman eki, Eski Türkçeden beri mevcuttur. Araştırmacıya göre {-Duk} sıfat-fiil ekinin {-k} unsuru, geçmiş zaman fiil çekiminin çokluk birinci şahsına tesir ederek -mız/-miz şahıs ekinin yerine geçmiştir, örn. *geldi-k ~ Eski Türkçe kelti-miz* (1980, s. 26; 67-68). Eraslan'ın görüşlerinden sıfat-fiil ekine örnekseme durumunu vurguladığı anlaşılmaktadır.

Korkmaz, birinci şahıs çekiminde görülen -k ekinin esasında iyelik eki olmadığı ve Türkçenin tarihî devirlerinde bu biçim için -mız (< biz) ekinin kullanıldığını ifade etmiştir. Bu görüşlerin ardından {-k} biçiminin ortaya çıkışına yönelik bir diğer geçmiş zaman eki olan ve bütün şahıslarla çekime giren -duk çokluk birinci şahıs ekindeki -k'nin süreç içerisinde bulaşma (contamination) yoluyla -di geçmiş zaman kipine aktarıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu sayede -k biçiminin çokluk çekiminde şahıs eki durumuna geldiğini ifade etmiştir (2017b, s. 519). Öte yandan araştırmacı, “-sa / -se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?” başlıklı çalışmasında -di/-di geçmiş zaman eki ile -duk/-dük sıfat-fiil kaynaklı geçmiş zaman eklerinin birbirine karıştırıldığı ve dil hafızasında -duk partisip ekindeki -k'nin bir şahıs eki gibi algılandığını ifade etmiştir (2017c, s. 167). Araştırmacı, düşüncelerini bu şekilde ortaya koymasına rağmen dil hafızasındaki bu karıştırılmanın neden diğer şahıslarda değil de çokluk birinci şahısta meydana geldiğini açıklamamıştır.

Türkçede çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} biçiminin kökenine ilişkin en yaygın görüş, bu biçim birimin {-Dik} sıfat-fiil ekine örnekseme yoluyla meydana geldiği yönündedir (bk. Ergin, 2013, s. 299; Karamanlioğlu, 1994, s. 120; Özçelik ve Erten, 2005, s. 140; Yılmaz, 2012, s. 782; Ercilasun, vd. 2013, s. 31). Öte yandan Dmitriyev, konuya ilişkin bazı dil bilgisi eserlerine eleştirel bir yaklaşım getirmiştir. Araştırmacıya göre bu eserlerde *bardım, bardın, bardı* gibi yapılar, *bar-di-m, bar-di-n, bar-di* şeklinde parçalara ayrılmakta ancak -m, -iz ve -ik eklerinin kökeni tam olarak açıklanmadan bu ekler şahıs ekleri olarak ikinci kategoriye dâhil edilmektedir (1940, s. 109). Bu yaklaşımın, Türkçeye ilişkin birçok modern dil bilgisi çalışmasında da sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Ancak konuya farklı açılardan yaklaşıldığında, bazı dil bilgisi çalışmalarının yalnızca betimleyici yöntemle ve eşzamanlı bir bakış açısıyla hazırlandığı; dolayısıyla sadece durum tespitine odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, bu tür çalışmalarda konuya dair açıklayıcı veya eleştirel bir değerlendirmeye yer verilmediği, bunun da yöntemsel tercih ve kapsamla ilişkili doğal bir sonuç olduğu söylenebilir: (Räsänen 1957, s. 202-203; Özdemir, 1968, s. 184-185; Gencan, 1979, s.

276; Ediskun, 1999, s. 173; Underhill, 1985; Bozkurt, 2004, s. 8; Göksel ve Kerslake, 2005; Deny, 2012, s. 583; Karaağaç, 2016; Eker, 2017; Eckmann, 2017; Banguoğlu 2019: 446-447; Schaaik, 2020).

4. TARTIŞMA

Yukarıda çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} biçiminin ortaya çıkışına yönelik ifade edilen görüşleri, en genel hâliyle şu şekilde sıralamak mümkündür: I. Çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} eki, {-Dlk} sıfat-fiil ekine örnekseme yoluyla ortaya çıkmıştır. II. İlgili ek, günümüzde çokluk bildirme işlevini yitirmiş olan arkaik bir çokluk ekinden gelmektedir. Bu çalışmada ise her iki düşünceden farklı olarak ilgili biçim birimin Eski Türkçede ‘boy, kabile’ şeklinde topluluk adı bildiren *ok* sözcüğünün ekleşmesi sonucunda türediği ileri sürülmektedir. Ancak ilgili bahse dair düşüncelerimizi belirtmeden evvel, konuya ilişkin açıklanan görüşlerin neden kabul edilemeyeceği hususu üzerinde durulması gerekmektedir.

Alan yazında birinci görüşü savunan araştırmacılar, şahıs belirtmeyen {-Dlk} biçiminin birinci çoğul şahısla ilişkilendirilme gerekçesini açıklığa kavuşturamamıştır. Bu bağlamda, söz konusu biçimin neden başka bir şahısı değil de özellikle birinci çoğul kişiyi işaretlediği sorusu, açıklanması gereken bir noktadır. Nitekim Koç, “Eski Anadolu Türkçesinde /dUk/ Ekli Geçmiş Zaman” başlıklı çalışmasında {-dUk} biçim biriminin teklik birinci şahıs hariç diğer bütün şahıslarla çekimlenebildiğini ifade etmektedir, örn. *olmaduksın, uçmaduk olmaduguz, bilmedüksiz, eyitmedüklerdür* (2012, s. 16-17). Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgiler esasında da ilgili biçimin şahıs eki almadan çekimlenebildiği görülmektedir, örn. *ben yā kurdük* “ben yay kurdum”, *biz yā kurdük* “biz yay kurdük”, *olar tāgka agduk* “Onlar dağa çıktı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 249). Dilin tarihî gelişimi içerisinde, ilgili biçimin hangi duruma istinaden çokluk birinci şahsa kaymış olabileceği sorusu yanıtlanmadan, {-k} ekinin {-Dlk} sıfat-fiil biçim birimine örnekseme yoluyla türediğini kabul etmek mümkün değildir. Öte yandan {-k} biçim birimi, yalnızca bilinen geçmiş zaman çekiminde değil; şart, geniş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zaman gibi farklı kip ekleriyle birlikte de çekimlenebilmektedir: *Gelir-ik, gelecey-ik, geli-y-ik, geliyo-k* vb. Ancak bu kullanımların hepsinin örnekseme ile oluştuğunu kesin bir şekilde söylemek zordur; bu bağlamda dilsel varyasyonun nedenleri daha kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir.

Belirtilen görüşlerden daha az savunucusu bulunmakla birlikte ikincisine katılmak da çeşitli nedenlerden dolayı mümkün değildir. Bu görüşün ortaya çıkmasındaki temel dayanak, organ adlarında bulunan {+k} biçimidir. Organ adlarının birçoğunda, ilgili biçimin bulunmasına istinaden bu şeklin ikilik veya çokluk bildirdiği görüşü ortaya konmuştur. Başdaş’ın sunduğu istatistiklere göre Türkçe organ adlarının neredeyse yarısı (43) {+k} ile sona ermektedir. Son sesi {+k} olan 43 organ adının beşi tek bir organı, altısı ikiden fazla organı; otuz ikisi ise (%75) vücuttaki çift organları ifade etmektedir (2006, s. 46).¹ Organ adlarında {+k} ekinin sistemli ve çok oluşu, belirtilen durumun tesadüfen gerçekleşmediğine işaret ettiğinden kimi araştırmacılar bu biçim birimin arkaik bir çokluk eki olduğunu ileri sürmüştür. F. Zeynalov, çağdaş Türk dillerinde çokluk kavramının +lAr eki dışında çeşitli eklerle de oluşturulabileceğini ifade etmiş ve çokluk bildiren biçim birimleri şu şekilde sıralamıştır: +l, +li, +lu, +lü; +lğ, +lik; +lug, +lük; +ig, +ik, +ug, +ük; +iz, +iz, +uz, +üz, +z; +k ve +g. Çokluk bildiren bu ekler arasında konumuzu doğrudan ilgilendiren {+k}, {+ik}, {+ük} eklerinin çokluk bildirimine ilişkin ise *yanak, kulak, bilek ayak, dudak* gibi organ adlarını örnek olarak vermiştir (1993, s. 113-114).

Başdaş ise Zeynalov’un düşüncelerinin aksine organ adlarının sonunda bulunan +k ve diğer ünsüzlerin (+l, +n, +ş, +z) sanıldığı gibi çokluk veya ikilik bildirmediğini ifade etmektedir. Araştırmacı, Grönbech’in düşünceleri esasında Eski Türkçede teklik ve çokluk kavramlarının algılanış biçiminin doğrudan herhangi bir ek gerektirmediğini belirtmiştir. Bu açıklamaların ardından organ adlarında tanıklanan {+k} ve {+k} ile biten {+Ak; +Ik} gibi biçimlerin bu sözcüklere küçültme ve sevgi kavramı katan bir yapım eki olduğunu ifade etmiştir (2006, s. 56). Bu hususta biz de organ adlarında bulunan {+k} ekinin arkaik bir çokluk eki olmadığını düşünmekteyiz. Eğer ki bu biçim çokluğa işaret etmiş olsaydı, 43 organ adının beş tanesi tek bir organı bildirmezdi. Diğer taraftan {+k} biçimi Türkçenin eski dönemlerinde kullanılan bir çokluk eki ise neden yalnızca organ adlarında kalıplaşmış, geriye başka bir iz bırakmamıştır? Nitekim ilgili biçimin çokluk eki olduğuna yönelik ileri sürülen örneklerin tamamı, organ adlarıdır.

1 Kelime sonu sesi /-k/ olan 40 organ adı şöyledir: “aşık, ayak, bağırsak, bıyık, bilek, bokuk, böbrek, böksik, çıçalak, çıkanak, dalak, damak, dirsek, dudak, emcek, ernek, gırtlak, göbek, incik, kasık, kemik, kıkırdak, kindik, kirpik, koltuk, kökirek, kulak, kursak, kuyruk, parmak, sagak, sünük, şakak, taşak, topuk, toynak, uyluk, yanak, yutak, yürek” (Başdaş, 2006, s. 46).

Böyle bir çokluk ekinin çeşitli biçimlerde de eklenmesi veya çokluk bildirmesi beklenirdi. Ancak bu tür bir durum söz konusu değildir. Öte yandan Başdaş, “Türkçede Çokluk Kavramı ve Ekleri” başlıklı bir diğer incelemesinde çift organ adlarının sonunda kullanış sıklığı bakımından tesniye eki görünümündeki +k’nin ikilik ya da çokluk bildirdiğine dair kesin kanıtların olmadığını ifade etmiştir (2012, s. 292). Organ adlarının kökenleri henüz tam anlamıyla aydınlatılamadığından, bunlarda bulunan {+k} biçiminin kesin bir şekilde çokluk bildirdiğini ileri sürmek zordur. Ayrıca, Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde hiçbir şekilde çokluk eki olarak kullanılmayan {-k} biçim biriminin, Harezmi Türkçesi döneminde birinci çoğul kişi ekine dönüşmüş olması, dilin doğal gelişimi açısından tutarlı görünmemektedir. Eğer bu biçim birim gerçekten bir çokluk eki olsaydı, bu işleviyle daha erken dönem metinlerinde de karşımıza çıkması beklenirdi.

5. HİPOTEZ

Konuya ilişkin belirtilen her iki görüş de bilimsel açıdan tatmin edici bir açıklama sunmadığından ortaya daha ikna edici ve dil verileriyle desteklenebilir bir yaklaşımın konması gerekmektedir. Bu çalışmada çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} biçim biriminin, Eski Türkçede tanıklanan *ok* ‘boy, kabile’ sözcüğünden türemiş olabileceği hipotezi öne sürülmektedir. Nitekim bu yaklaşım {-k} biçim biriminin oluşumunu, {-Dlk} sıfat-fiiline yapılan örnekseme ile organ adlarında bulunduğu belirtilen çokluk ekine istinaden daha sistematik ve belirgin bir şekilde açıklamaktadır. Bu hipotezin bilimsel açıdan tatmin edici sayılabilmesi için semantik, fonolojik ve morfolojik yönden ele alınması ve aynı zamanda Türk dilinin değişimleri üzerinde de değerlendirmeler yapılarak çıkarımlar yapılması gerekmektedir.

Ok sözcüğü, tarihî metinlerde görüldüğü üzere yalnızca bir savaş aracı (*ok-yay*) anlamı taşımamakta, bununla birlikte ‘boy, kabile, topluluk, grup’ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Söz gelimi yazıtlarda tanıklanan *on ok bodun* ifadesi ‘on boydan oluşan halk’ anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, *ok* sözcüğünün sözlük anlamını ‘boy’ şeklinde ifade etmek mümkündür (Tekin, 2020, s. 159; Ercilasun, 2016, s. 697). *Ok* sözcüğünün ‘boy’ anlamı, yalnızca Orhon yazıtları ile sınırlı kalmayıp *Dede Korkut*’ta da *Üçok* veya *Bozok* şeklinde görülebilmektedir. *Üçoklar*, yirmi dört Oğuz boyundan sol kolu oluşturan on iki boyun ortak adyken, *Bozoklar* ise Oğuz boylarından on ikisinin bağlı olduğu ana grubun adıdır. Eski Türkçede *ok* sözcüğünün ‘boy, kabile, birlikte hareket eden topluluk’ anlamı, bireylerin toplamından oluşan kolektif bir fail kavramına işaret etmektedir. Birinci çoğul şahsın (biz) temel anlamsal özelliği de konuşmacının dâhil olduğu ve tekil öznellikten farklılaşan bu kolektif fail yapısıdır. Dolayısıyla burada *ok* ile *biz* arasında biçimsel ya da sözcük türüne dayalı bir özdeşlikten bahsedilememekle birlikte eyleyen öznenin kolektif olarak kavramsallaştırılması bakımından bir anlamsal örtüşmeden söz etmek mümkündür. Bu çerçevede, *ok* sözcüğünün eklenme sürecinde “birlikte hareket eden topluluk” anlamından hareketle birinci çoğul şahısla ilişkilendirilmesi, anlamsal ve işlevsel dönüşüm açısından tutarlı görünmektedir.

Clauson, Eski Türkçede tanıklanan *ok* sözcüğünün kökenine ilişkin şu bilgileri vermiştir: 1. *Ok* (arrow): Okların çeşitli ritüel ve törensel amaçlarla kullanılmasından ötürü, bu kelime çok erken bir dönemde ‘alt boy’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır (ve bu şekilde *on ok* gibi bazı boy adlarının bir parçası hâline gelmiştir). Ayrıca, kura çekme bağlamında ‘pay, hisse’ anlamında da kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğünde bu şekilde yazılan *o:k*, “miras hissesi” anlamına gelir ve bu da hiç şüphesiz kelimenin özel anlamlarından biridir. Daha sonraki dönemlerde bu kelime, *i:k* gibi genellikle yuvarlak kesitli uzun tahta parçaları (*dingil*, *oklava* vb.) anlamında da kullanılmış; bu yönüyle *u:ğ* sözcüğüyle karıştırılmaya başlamıştır. 2. *Ok/ök*: Enklitiği; ünlü harfinin niteliği, bağlandığı sözcüğün ünlü uyumuna uyar ve bu sözcüğe vurgu katar. Şahıs ve işaret zamirlerine eklendiğinde “yalnızca ben” gibi bir anlam ifade eder (örneğin ‘yalnızca ben, başka kimse değil’). Zamanla ilgili bağlamlarda ise “tam o anda, ne daha erken ne daha geç” anlamını taşır. Bu enklitik, güneydoğu Türk dillerinde artık kullanılmaz hâle gelirken modern Türk dillerinin hepsinde yaşamaya devam etmektedir; diğer taraftan güneybatı Türk dillerinde ise görünüme göre hiçbir zaman kullanılmamıştır (1972, s. 76).

Drevnetyurkskiy Slovar’ başlıklı eserde ise *ok* sözcüğü, semantik açıdan şu şekilde tanımlanmıştır: 1. *Ok* (Yayla atılan ok). 2. Çatıya destek sağlayan kiriş. 3. Pay, miras yoluyla düşen hisse. 4. Pekleştirici-vurgulayıcı edat/parçacık. 5. *On ok bk. on* (bu madde, *on ok* halkına işaret ederek etnolojik bağlamdaki kullanıma işaret etmektedir) (1969, s. 368-369). *Ok* sözcüğü, *Dîvânü Lugâtî’t Türk*’te şu şekilde geçmektedir: 1. *Ok* (savaş aleti). 2. *ok~ök* ‘pekiştirme enklitiği’. 3. Evin orta direği. 4. Mirastan isabet eden hisse. 5. Araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kura (2018, s. 772). Usta, *ok* sözcüğünün başlangıçta ‘sırık, direk, kazık’ anlamı taşıdığını, zamanla ‘silah’ adı olarak

kullanıldığını, yerleşim yerlerinin sınırlarını belirlemede ‘sınır, engel’ anlamları kazandığını, ardından ‘bölüm, bölge’ ve nihayetinde de Türk boylarına ad olduğunu belirtmiştir (2024, s. 212).

Ok sözcüğünün tarihî metinlerde ‘boy, topluluk, kabile’ gibi kolektif birimleri ifade edebilmesi ve topluluk bildiren yapılarla doğrudan ilişkilendirilebilmesi, bu sözcüğün zamanla dil bilgiselleşerek fiil köklerine bitişip birinci çoğul şahıs işaretleyen bir biçim birime dönüşmüş olabileceğini düşündürmektedir. Ok ‘boy, kabile’ > -k şeklinde gelişen bu süreç, semantik içeriğin yanı sıra fonolojik gelişmelerle de desteklenebilir niteliktedir. Nitekim ok sözcüğünden dil bilgiselleşme yoluyla {-k} biçim birimine geçiş, fonolojik açıdan da mümkündür ve Türkçenin ses yapısıyla tutarlıdır. Türkçede sözcük sonundaki patlayıcı ünsüzlerin fonolojik değişimlere açık olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, ok gibi kapalı heceli ve sert ünsüzle biten bir sözcüğün zamanla eklenerek yeni bir biçim birim hâline gelmesi, ses yapısı bakımından doğal bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Konuya ilişkin belirtilen şu örnek, ilgili ses olayını tanımlamak bakımından önemlidir: *niçük* ‘nasıl’ < *nece ök* (Eckmann, 2014, s. 128).

İyelik kökenli fiil çekimlerinin çokluk birinci şahıs çekiminde beliren {-mlz} > {-k} değişiminin ilk olarak Harezmi Türkçesi döneminde görülmesi dikkat çekicidir (Ercilasun, 2015, s. 399). Harezmi, tarihî olarak farklı Türk boylarının bir araya geldiği çok kültürlü bir bölge olduğundan burada oluşan yazı dili, yerel etkileşimlerin ve siyasi değişimlerin bir sonucu olabilir. Ancak mevcut kaynaklar, söz konusu dönemde baskın bir ağız olup olmadığını kesin olarak belirlemeye olanak tanımamaktadır. Bu nedenle {-k} unsurunun ortaya çıkışı, belirli bir ağızla ilişkilendirilmektense, Harezmi yazı dilinin çok kaynaklı ve geçiş niteliği taşıyan yapısı çerçevesinde ele alınmalıdır. Farklı ağızların bir arada bulunması ve bölgenin çok kültürlü yapısı, bu tür yeniliklerin yazı dilinde şekillenmesinin olası bir ortamını sağlamaktadır. Bu dönem, Türkçenin farklı lehçelere ayrıldığı ve dil bilgisel özelliklerin çeşitlenmeye başladığı bir evreyi yansıtmaktadır. Dolayısıyla yönetime farklı bir boyun geçmesi sonucunda, yazı dilini oluşturan ağzın da değişmesi böyle bir değişimin meydana gelmesine neden olmuş olabilir. Nitekim Yavuzarslan, gramercilerin {-k} morfemini Eski Türkçedeki {-DUK} eylem sıfatından türemiş bir yapı olarak değerlendirdiğini, ancak bu morfemin Eski Oğuz Türkçesinin sözlü dilinde başlangıçtan itibaren var olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Karahanlı yazı dilinin etkisiyle Oğuz grubu yazı dilinde ilkin kullanılmadığı, daha sonra ise şart kipinden başlayarak diğer kiplerle de kullanım alanı kazanmış olabileceğini ifade etmiştir (2011, s. 1964-1965).

Türk dilinin değişkelerinden Hakasça, Sahaca (Yakutça), Tuvaca, Altayca gibi Sibiryalı Türk dillerinin yanı sıra Bulgar grubunun temsilcisi konumunda bulunan Çuvaşçada, çokluk birinci şahıs iyelik kökenli olarak karşımıza çıkmakta ve {-k} biçim birimiyle işaretlenmemektedir. En arkaik Türk dillerinde durumun bu şekilde olması, {-k} biçiminin şahıs eki olarak çok sonraları eklendiğine işaret etmektedir. Nitekim Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi döneminde de iyelik kökenli çekimlerde çokluk birinci şahıs {-mlz} şeklinde karşımıza çıkarken, söz konusu durumun Harezmi Türkçesinde değişmeye başladığı görülmektedir. Bu durumda söz konusu ek, diğer Türk dilleri henüz müstakil birer dil hâline gelmeden önceki bir evrede ortaya çıkmış; daha sonra ise Oğuz grubunun yanı sıra Kıpçak ve Karluk grubu Türk dillerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bu değişimin standart dilden önce ağızlarda gerçekleştiği ifade edilebilir. Nitekim ağızlar, yazılı dile istinaden daha hızlı değişmektedir. Öte yandan, öne sürdüğümüz bu görüşü zayıflatan en önemli etken, söz konusu dil bilgiselleşme sürecinin tarihî metinler aracılığıyla doğrudan izlenememesidir. Ancak bu durum, konuyla ilgili öne sürülen diğer görüşler için de geçerlidir. Nitekim bu süreç metinlerle açık biçimde takip edilebilseydi, söz konusu mesele Türk dilinin en tartışmalı ve belirsiz alanlarından biri hâline gelmezdi.

Çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} biçimine ilişkin şu husus da oldukça dikkat çekicidir: Etimolojik sözlüklerde tanıklandığı üzere *ok* sözcüğü, ‘boy, kabile’ anlamında kullanılmasının yanı sıra pekiştirme işlevli bir kuvvetlendirme edatı olarak da görülmektedir (bk. Korkmaz, 2017c, s. 98-109). Bu iki anlam düzeyinin, yani kolektif kimlik ve pekiştirme (vurgulama) işlevlerinin zamanla birbirine yaklaşıp karışmış olabileceği konusu üzerinde detaylı bir şekilde durulması gerekmektedir. Her iki işlev de çokluk ve özne vurgusu açısından örtüşen semantik alanlara sahiptir. Bu doğrultuda {-k} biçim biriminin oluşumu, yalnızca kolektif anlam bildiren *ok* ‘boy’ sözcüğünden değil, pekiştirme edatının vurgulayıcı işlevine de dayalı olabilir. Konuya dair Şahin, Hakasçada ilgili pekiştirme edatının çekimli fiillerde kişi ve zaman ekleriyle bulunabildiğini belirtmiş konuya ilişkin şu örnekleri vermiştir: *sagin*- ‘düşünmek’ *sagin-min-oh-ça*; *kil*- ‘gelmek’ *kil-bin-ök-tér*; çör- ‘yürümek’ çör-ib-ök-çetken vb. (2009, s. 4). Araştırmacının sunduğu veriler, pekiştirme edatının çekimli fiillerden sonra geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan Çuvaşçada da benzer kullanımlara rastlamak mümkündür. Eski Türkçede {ok/ök} kuvvetlendirme edatı ile denk olan Çuvaşça

{ah/eh} biçimi, şu örneklerde fiil çekimini pekiştirme görevinde kullanılmakta, böylece kişi ve zaman ekleri ile bulunabilmektedir: *pultırah* ‘olsun’; *çırteşşeh* ‘diriltirler’, *sıvataşşeh* ‘iyileştirler’ vb. (Güzel, 2012, s. 621-622). Yine Harezmi Türkçesi eserlerinden *Muinü’l-Mürîd*’de ok kuvvetlendirme edatının bir şahıs zamirinden sonra geldiği görülmektedir: *sân ök* ‘bizzat sen’ (Eckmann, 2014, s. 35). Dolayısıyla ok ‘boy, kabile’ sözcüğü ile ok pekiştirme edatının içerik bakımından yakın olması zamanla birbirlerine karıştırılmış olma ihtimalini doğurmuş olabilir. Bu iddiamız üzerine, kapsamlı bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır.

Ok ‘boy, kabile’ sözcüğünün dil bilgiselleşmesinde en ikna edici durumlardan birisi, ilgili sözcüğün eş seslisi olan ok pekiştirme edatının çoğu yerde ek şeklinde tanıklanabilmesidir. Başka bir ifadeyle, ok ‘boy, kabile’ sözcüğünün eş sesli biçimi olan ok pekiştirme edatının pek çok yerde dil bilgiselleşerek ek hâline geldiği göze çarpmaktadır: *ancak* < *anča ok*, *ailecek* < *ailece ök* vb. Dolayısıyla ilgili biçim birimin dil bilgiselleşme sürecinden geçerek ekleşmesi, eş sesli ok ‘boy’ sözcüğünün de Türkçede kolaylıkla ekleşebileceğine işaret etmektedir. Nitekim Korkmaz, ilgili biçimin tarihî metinler ve lehçelerde ok özgür, ok/ök/-ak kısmen kaynaşmış, -k/-k kaynaşmış ve ekleşmiş şekilleri ile kullanıldığını dile getirmiştir. Ayrıca araştırmacı, çok geniş bir kullanım alanına sahip olan ok pekiştirme edatının türlü çekimli fiillere ve fiil grubuna giren başka gramer şekilleri yanına da gelebildiğini belirtmiştir. Bu çerçevede ok edatı bazı tarihî metinler ile Altay, Abakan ve Kırız lehçelerinde şahıs ekleri alıp çekimli fiil olarak kullanılan türlü isimlere eklenmektedir, örn. *Dîvânu Lugâti’t Türk*’te *barğıl ok* ‘varasın ha’; Orhon Türkçesinde *bini oğuzu* öltürteçi ok ‘onlar beni ve Oğuzu öldürecekler’; *Kutadgu Bilig*’de *ilig aydı emdi maña çare yok / muni edlese men kişi bolğu ok* ‘Hükümdar devam etti: şimdi benim için başka çare yok; onu yetiştirsem muhakkak adam olur’; *Muinü’l-mürîd*’de ok biçimine geniş zaman kipinin olumsuz şekli ile rastlanmaktadır: *haris hırısı hasret bulu bilmes ok* ‘haris kimsenin hırısı hasret gibidir, aslâ kavuşamaz’ vb. (Korkmaz, 2017c, s. 98; 106). Belirtilen örneklerde de görüldüğü üzere ok pekiştirme edatı, çekimli fiillerin üzerine gelebilmekte çeşitli sözcüklerde de ekleşebilmektedir. Bu durum konuya ilişkin düşüncelerimizi güçlendirmektedir.

Sonuç

Standart Türkçe fiil çekiminde, bilinen geçmiş zaman ve dilek-şart kipinin çokluk birinci şahsında; ağızlarda ise gelecek zaman, şimdiki zaman, emir kipi, geniş zaman vb. kip ekleriyle ortaya çıkan {-k} biçiminin çokluk birinci şahıs *biz* zamiriyle bir ilişkisi olmadığı görülmektedir. Oysaki Türkçede iyelik ve zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs eklerinin nihai kaynağı şahıs zamirleridir. Bununla birlikte, bu iki grubun dil bilgiselleşme süreçleri ve kronolojileri birbirinden farklıdır. Zamir kökenli şahıs ekleri tarihî metinlerde tanıklanabilirken, iyelik kökenli şahıs ekleri çok daha erken dönemlerde ekleşmiş olduklarından yazılı kaynaklarda izlenememektedir. Fiil çekiminde {-k} biçiminin ortaya çıkışına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da, mevcut veriler konunun günümüzde henüz net bir çözüme kavuşturulamadığını göstermektedir.

Yukarıda incelenen bulgular esasında, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Standart Türkçede, bilinen geçmiş zaman ve dilek-şart kipi fiil çekiminde çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} ekinin kökeni veya nasıl ortaya çıktığı hususu, günümüzde tam olarak çözüme kavuşmamıştır.

2. Ekin ortaya çıkışına yönelik literatürde en sık dile getirilen görüş, ilgili biçim birimin geçmiş zaman {-Dlk} sıfat-fiil ekine örnekseme yoluyla meydana geldiğidir. Bu açıklama, özellikle biçimsel benzerlik bakımından belirli ölçüde açıklayıcıdır. Ancak söz konusu görüş, {-Dlk} sıfat-fiil eki ile çokluk birinci şahıs eki arasında işlevsel ya da anlamsal bir bağ ortaya koymamaktadır. Bu nedenle örnekseme açıklaması, ekin biçimsel oluşumunu kısmen aydınlatmakla birlikte, çokluk birinci şahıs işlevinin nasıl ve neden ortaya çıktığını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Öte yandan, ilgili şeklin organ adlarında bulunduğu varsayılan arkaik bir çokluk ekinden geldiğini öne süren araştırmacılar da söz konusudur. Buna karşın organ adlarının köken bakımından tam olarak aydınlatılamayışı, {+k} biçiminde var olduğu öne sürülen çokluk ekinin yazılı belgelerle doğrulanamaması ve aynı ekin yalnızca organ isimlerinde tanıklanması gibi etkenler, bu düşüncüyü tezyif etmektedir. Başka bir ifadeyle Türkçenin en eski yazılı belgelerinden Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde, hiçbir şekilde görülmeyen ancak organ isimlerindeki örneklerden yola çıkılarak çokluk bildirdiği öne sürülen {+k} ekinin, Harezmi Türkçesinde bir anda çokluk birinci şahıs işaretlemesi akla uygun gelmemektedir.

3. Çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} ekinin Eski Türkçede ‘boy, kabile’ anlamlarında yaşayan *ok* sözcüğünden geldiği görüşü; semantik, fonolojik, morfolojik ve dil bilgiselleşme açısından Türkçenin kurallarıyla uyumluluk göstermekte, dolayısıyla konuya ilişkin sunulan diğer görüşlerden dil verileri esasında daha tutarlı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Eski Türkçede kullanımı çok yaygın olan *ok* pekiştirme edatıyla da dil hafızasında bir karışmaya uğramış olabilir. *Ok* pekiştirme edatının tıpkı *ok* ‘boy’ sözcüğü gibi güç, pekiştirme ve vurgu bildirmesi her iki şekli birbirine yakınlaştırmaktadır. Öte yandan dil bilgiselleşme açısından *ok* pekiştirme edatının, çeşitli yerlerde {-k} şeklinde eklenmesi ve çekimli fiillerden sonra gelebilmesi de benzer bir durumun *ok* ‘boy’ sözcüğü için geçerli olabileceğini göstermektedir.

Sonuç itibarıyla iyelik kökenli çekimlerde çokluk birinci şahıs işaretleyen {-k} eki, kolektif anlam taşıyan bir sözcükten eklenmiş olabilir.

Summary

Despite comprehensive and in-depth studies on morphemes of Turkish grammar, it's observed that the etymologies of certain morphemes remain unresolved to this day. One such form is the {-k} inflectional suffix, which appears in Turkish verb conjugation and indicates the first person plural. Different views have been put forward regarding the emergence of this suffix in the first person plural of the past tense and the conditional mood in Modern Turkish. Based on this situation, this study aims to present a new view on the subject, contribute to the field in line with the findings, and bring one of the complex issues of verb conjugation back to the attention of researchers. Following the introduction, the study will address archaic plural suffixes that have lost their plural function in Turkish, briefly discussing the historical development of the {-k} suffix. Subsequently, the views expressed regarding the relevant suffix will be evaluated internally. In the hypothesis section, our views and thoughts will be expressed, and in the conclusion, the findings obtained will be presented to researchers.

When reviewing the literature on the subject, it is evident that the idea that the {-k} form, which indicates the first person plural, was formed by analogy with the {-Dlk} participle suffix, has come to the fore. However, this idea does not fully shed light on the subject, as it contains important problems that need to be resolved. Researchers in the field who support this view have failed to clarify the rationale for associating the non-personal {-Dlk} form with the plural first person. In this context, it is necessary to explain why this form specifically indicates the plural first person rather than another person. Without answering the question of under what circumstances this form may have shifted to the first person plural in the historical development of the language, it is not possible to accept that the {-k} suffix was derived from the {-Dlk} suffix for this person by way of analogy.

Although there are fewer advocates of this view, another opinion is that the {-k} suffix derives from an archaic plural suffix found in organ names. Based on the presence of the {-k} form in many organ names (ayak 'foot', bilek 'ankle', parmak 'finger', etc.), it has been suggested that this form indicates duality or plurality. It is not possible to agree with this view for various reasons. Indeed, since the etymologies of organ names have not yet been fully elucidated, it is difficult to assert that the {-k} form found in them definitely indicates plurality. Furthermore, if the suffix indicates plurality, the question of why this form is only seen in organ names must also be answered. On the other hand, it does not seem plausible that this suffix, which does not appear at all in Orkhon, Uyghur, and Karakhanid Turkish texts, should begin to indicate plurality starting from Khwarezmian Turkish.

This study proposes the hypothesis that the plural first-person marker {-k} may have derived from the Old Turkic word *ok* "tribe, clan", which conveys collective meanings. Indeed, this approach explains the formation of the {-k} form unit in a more explanatory manner than other ideas on the subject, from a semantic, phonological and morphological perspective. As seen in historical texts, the word *ok* does not only carry the meaning of a weapon (bow and arrow), but is also used in meanings such as "tribe, clan, community, group". For example, the expression *on ok bodun* witnessed in inscriptions means "a people consisting of ten tribes". In this sense, it is possible to express the dictionary meaning of the word *ok* as "tribe". The fact that the word *ok* in Old Turkish carries meanings such as "a group acting together, a tribe, a federation" in terms of content coincides with the basic semantics of the pronoun "we". Therefore, when the relevant word is added, it is possible to derive a meaning such as "subject acting together, being together", making it appropriate for the word "*ok*" to denote the first person plural in terms of meaning and content.

Regarding the {-k} form denoting plural first person, the following point is also quite noteworthy: As attested in etymological dictionaries, the word *ok* is used to mean "tribe, clan" as well as serving as an intensifying particle. It is necessary to dwell in detail on the possibility that these two levels of meaning, namely collective identity and intensification (emphasis), may have converged and merged over time. Both functions share overlapping semantic fields in terms of plurality and subject emphasis. In this regard, the formation of the {-k} form unit may be based not only on the word *ok* "tribe", which conveys a collective meaning, but also on the emphatic function of the intensifying particle. Therefore, the fact that the word *ok* "tribe" and the intensifying particle *ok* are similar in content may have led to the possibility of them becoming confused with each other over time.

Kaynakça

- Akar, A. (2018). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: ÖtükenYayınları.
- Alkaya, E. (2010). Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +IAr Çokluk Eki Üzerine. Tuncer Gülensoy (Yay. haz.). *Müjgan Cunbur Armağanı* içinde (s. 31-37). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Alkaya, E. ve Yalçın, S. K. (2022). Türk Dilinde *I Çokluk Eki. *Dil Araştırmaları*, 31, 17-24.
- Alyılmaz, S. (2017). On Plurality Category and Teaching in Turkish. *Journal of Education and Training Studies*, 5(9), 94-99.
- Ata, A. (2002). *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Ata, A. (2009). Türk Dillerinde +IA Çokluk Eki. *International Journal of Central Asian Studies*, 13, 89-99.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, C. (2006). Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk. *İlmî Araştırmalar*, 21, 45-57.
- Başdaş, C. (2012). Türkçede Çokluk Kavramı ve Ekleri. M. N. Önal (Ed.). *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri* içinde (Cilt I, s. 289-293). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi: Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri -Fiil Çekimi-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağatay, S. (1948). Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları II Partisipler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 525-552.
- Çarıyarov, B. (1969). *Günorta, Günbatır Türkî Dillerde İşlek Zamanları*. Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası.
- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Bilig*, 45, 131-146.
- Delice, H. İ. (2023). Türkçede Fiil Çekimi ve Fiil Kipi Terimleri Üzerine. G. S. Akkaya, D. Herkmén, G. Öztürk (Ed.). *Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali Armağanı Tevazu Kitabı* içinde (s. 641-652). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi: Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*. (Ali Ulvi Elöve, Çev., Ahmet Benzer, Yay. haz.). İstanbul: Kocabı Yayinevi.
- Dinler, N. (2020). Türk Dilindeki Eş, Koş, Tuş Sözcükleri Örneğinde -ş Çokluk Eki. A. İhsan Öbek, Y. Topaloğlu, N. Dinler, Ç. Özdamendeli ve S. Çetin (Ed.). *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı* içinde (s. 179-196). İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Dmitriyev, N. K. (1940). *Grammatika Kumıkskogo Yazıkı*. Moskova-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Eckmann, J. (1979). Harezmi Türkçesi. (M. Akalın, Çev.). *Tarihî Türk Şi'veleri* içinde (s. 183-223). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Eckmann, J. (2014). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Osman Fikri Sertkaya, Yay. haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca El Kitabı*. (G. Karaağaç, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyatı Fakültesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânı Lugâtî't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayram/Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gabain, A. von (1979). Eski Türkçe. (M. Akalın, Çev.). *Tarihî Türk Şi'veleri* içinde (s. 31-72). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gabain, A. von (1995). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göksel, A. ve Kerlake, C. (2005). *Turkish: a Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, S. (2012). İlpek Mikulayı'nın "Tivati" Kun Adlı Eseri Üzerinde Çuvaşça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hazar, M. (2003). Türk Lehçelerindeki Sözcüklerle Kaynaşmış Bir Çokluk Eki +{I}z Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat*

Dergisi, 15, 131-141.

- Janhunen, J. (2018). Türk Dilinde *-s Çokluk Eki. (U. Özalan, Çev.). *TÜRÜK*, 13, 485-495.
- Johanson, L. (2018). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (N. Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2009). *Türk Dilinde Çokluk*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- İlhan, N. (2017). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Çokluk Ekleri. *The International Journal of Social Science*, 63, 155-168.
- İmer, K., Kocaman, A ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2016). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 140-155.
- Koç, M. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde /dUk/ Ekli Geçmiş Zaman Çekimi. *Türkbilig*, 23, 11-18.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskova-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Korkmaz, Z. (2017a). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017b). *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017c). Türkçede o2 / ök Pekiştirme (Intensivum) Edatı Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2* içinde (s. 98-109). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017c). -sa / -se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır? *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2* içinde (s. 160-167). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kotwicz, W. (1962). *İssledovanie po Altayskim yazıkam [Research in Altaic languages]*. (A. İ. Tolkaçeva Çev.). Moskova: Inostrannaya Literatura Press.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, -Fiil- Basit Çekim* (2013). A. B. Ercilasun vd. (Yay. haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu, M. (1960). Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerinde Notlar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 10, 5-24.
- Menges, K. H. (2020). *Türk Dilleri ve Halkları Türklük Araştırmalarına Giriş*. (E. Taşbaş, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadalyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.
- Ödemiş, Z. (2017). Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde İsimlerde Sayı (Teklik-Çokluk) Kategorisine Bir Bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1443-1457.
- Özçelik, S. ve Erten, M. (2005). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Diyarbakır.
- Özdemir, E. (1968). Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 15, 177-203.
- Poppe, N. (2008). Altay Dillerinde Çokluk Ekleri. (C. Kerimoğlu, Çev.). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 93-110.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Studia Orientalia. ESOF. XXI.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjeva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri*. (T. Hacıyev ve M. Öner, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, E. (2009). Tatar Türkçesinde uk / ök Kuvvetlendirme Edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 180, 1-12.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)*, (Y. Karasoy, N. Hacıade ve M. Gülmez, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Underhill, R. (1985). *Turkish Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- Usta, M. (2024). Türk Boy Adlarına Geçen Bag ve Ok Sözcüklerinin Anlamları. *Babur Research*, 1, 207-214.
- van Schaak, G. (2020). *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

- Yalçın, S. K. (2021). +gil Eki Üzerine Etimolojik Bir Değerlendirme. *TÜRKLAD*, 5(1), 1-12.
- Yavuzarslan, P. (2011). Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Değişimi ve Gelişimi. 38. *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)* içinde (C1, 1953-1966). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Yılmaz, E. (2012). Türkiye Türkolojisi ve Karşılaştırma(Ma)Lı Dilbilim Çalışmaları. M. N. Önal (Ed.). *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 779-789). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. (Y. Gedikli, Çev.). İzmir: Cem Yayınları.